

Tames, I., *'Oorlog voor onze gedachten'. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat, 1914-1918* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2006, Hilversum: Verloren, 2006, 300 blz., €28,-, ISBN 90 6550 921 6).

De positie van het neutrale Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog is een thema dat jarenlang weinig aandacht van historici heeft gekregen. Ten onrechte, want de recente monografieën van Marc Frey, Paul Moeyes en H.P. van Tuyl van Serooskerken laten zien dat over dit onderwerp het nodige te melden valt. Ismee Tames gaat met haar dissertatie voort op de weg die eerder door de drie genoemde auteurs is ingeslagen. Ze wil aantonen dat de dramatische gebeurtenissen van de jaren 1914-1918 in Nederland tot een intensief publiek debat hebben geleid, waarbij ze zich concentreert op het discours rond de begrippen 'nationale identiteit' en 'neutraliteit'. Het uitgangspunt van Tames is dat de meeste waarnemers die zich mengden in het publieke debat over deze thema's, de Nederlandse neutraliteit beschouwden als een essentieel onderdeel van de nationale identiteit. Op basis van deze premisse wil Tames nagaan hoe diverse publicisten de positie van het neutrale Nederland ten opzichte van de strijdende partijen definieerden. Geloofden zij dat Nederland, het land van Grotius, de Haagse Vredesconferenties en het Vredespaleis, zich ook in de moeilijke oorlogsomstandigheden diende op te werpen als 'hoeder van het internationaal recht?' Of zagen zij voor Nederland de rol van 'onpartijdige bemiddelaar' tussen de strijdende partijen weggelegd? Deelden Nederlandse publicisten de opvatting van de Amerikaanse president Woodrow Wilson dat een vreedzame wereldorde alleen mogelijk was wanneer er een gemeenschap van democratische staten zou ontstaan?

De studie van Tames bestaat uit twee delen, waarbij het eerste een beschrijvend en het tweede een meer analytisch karakter heeft. In het eerste deel geeft Tames een chronologisch overzicht van het publieke debat zoals zich dat in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog voltrok. Hierbij behandelt ze onderwerpen als de reacties op de schending van de Belgische neutraliteit, de opvattingen over de Veertien Punten van Wilson en de sympathieën die diverse waarnemers ten opzichte van de strijdende partijen aan de dag legden. Vervolgens gaat Tames in het tweede deel van haar studie dieper in op het discours rond drie thema's die in het eerste deel al vluchtig aan de orde zijn gekomen: recht, vrede en democratie. Tames spreekt overigens consequent over 'Recht', 'Vrede' en 'Democratie'.

Tames trekt zich gelukkig weinig aan van de diverse *idéés reçues* over het Nederland van vóór de Tweede Wereldoorlog. Zo bestrijdt ze de aloude opvatting dat het Nederlandse denken over buitenlands beleid tot mei 1940 geheel en al werd gekenmerkt door een gebrek aan aandacht voor de harde realiteit van de internationale machtspolitiek en een naïef geloof in de zegeningen van het volkenrecht. Vertegenwoordigers van deze visie als J.C. Boogman en J.J.C. Voorhoeve refereren vaak aan een artikel dat de Leidse jurist Cornelis van Vollenhoven in 1910 publiceerde in *De Gids*. In dit stuk

stelde Van Vollenhoven voor dat Nederland het initiatief zou nemen tot de stichting van een internationale vloot. Deze vloot zou fungeren als een soort wereldpolitiemacht, met als voornaamste taak op te treden tegen staten die zich niet hielden aan de bepalingen van het volkenrecht. Volgens Tames waren er gedurende de eerste oorlogsjaren inderdaad nog wel publicisten te vinden die het met Van Vollenhoven eens waren dat Nederland een 'roeping' had als voorvechter van het internationaal recht. Ze constateert echter dat na verloop van tijd in het publieke debat het beroep op het recht hoe langer hoe meer moest plaatsmaken voor verwijzingen naar begrippen als 'natie' en 'nationaal belang'. Vooral de juristen A.A.H. Struycken en J.A. van Hamel betoogden dat Nederland zich in de eerste plaats diende te concentreren op het behartigen van zijn nationale belangen. Eén van de sterke punten van het boek van Tames is dat ze uitgebreid ingaat op de opvattingen van deze geleerden. Ze laat aldus zien dat Struycken en Van Hamel kunnen worden gerekend tot de interessantste denkers over buitenlandse politiek die Nederland in de twintigste eeuw rijk was.

De dissertatie van Tames kent echter ook enkele gebreken. Eén van de voornaamste daarvan is dat zij vooral publicisten behandelt die zich in het openbaar hebben uitgelaten over de Nederlandse identiteit. Daaronder bevonden zich weliswaar kleurrijke figuren als de kunstcriticus Just Havelaar, de pedagoog Rommert Casimir en de dichter Albert Verwey, maar hun bijdragen aan het discours hadden eerder een sporadisch dan een substantieel karakter. Ook de meeste andere publicisten die in het boek worden genoemd mengden zich slechts af en toe in de discussies. In feite werd het identiteitsdebat gedomineerd door vijf wetenschappers. Naast Struycken en Van Hamel waren dit H.Th. Colenbrander, G.W. Kernkamp en F.C. Gerretson. De vraag dringt zich op of men dan nog kan spreken van een werkelijk *publiek* debat. Bovendien doet de geringe omvang van het groepje discussianten afbreuk aan de conclusies van Tames. Haar constatering dat Struycken en Van Hamel, naarmate de oorlog voortschreed, steeds vaker betoogden dat voor Nederland het nationaal belang voorop diende te staan, is op zichzelf correct. De rol van Van Vollenhoven als invloedrijk denker over de buitenlandse politiek van Nederland was na 1914 echter allesbehalve uitgespeeld. Het is dus maar zeer de vraag of het recht in de loop van de oorlog inderdaad 'een minder belangrijke rol ging spelen in de definitie van de Nederlandse identiteit', zoals Tames beweert. (257)

Eigenlijk heeft Tames het zichzelf te moeilijk gemaakt door zich in het keurslijf van het debat over de nationale identiteit te wringen. Dit debat is immers slechts een onderdeel van een veel bredere discussie, namelijk die over de politieke, economische en militaire positie van het neutrale Nederland in een wereld die in brand stond. Vooral in het eerste deel van haar dissertatie gaat Tames wel op deze discussie in. Dit levert enkele fascinerende passages op, bijvoorbeeld over de propaganda-activiteiten die Duitsland in Nederland ontplooid. Aangezien Tames al haar bronnen bekijkt door de koker van het identiteitsvraagstuk, wordt veel interessant materiaal echter slechts summier in haar betoog verwerkt. Haar dissertatie is dan ook geen uitputtende studie geworden over de Nederlandse publieke opinie tijdens de Grote Oorlog, en

dat is eigenlijk wel jammer. Hierbij moet dan wel worden opgemerkt dat een historicus die een dergelijk werk zou willen schrijven, niet om het boek van Tames heen kan.

Remco van Diepen

Henkes, B., *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam: Athenaeum - Polak en Van Genneep, 2005, 494 blz., €24,95, ISBN 90 253 2048 1).

Barbara Henkes heeft met deze goed gedocumenteerde studie een belangrijke bijdrage geleverd aan de literatuur over de collaboratie met de Duitsers in het bezette Nederland. De volkskunde was bij uitstek een nieuwe vorm van wetenschapsbeoefening, die uitstekend te gebruiken viel voor de nationaal-socialistische propaganda. Zij had als direct doel het inventariseren van de 'authentieke' volkscultuur, die vooral op het platteland nog zou bestaan, terwijl deze in de grote stad met zijn 'asfaltcultuur' al grotendeels was verdwenen. Met behulp van de volkskunde zou het proces van 'cultuurverval' moeten worden gestuit.

Henkes schetst aan de hand van vier biografieën van belangrijke volkskundigen de wetenschappelijke en politieke dilemma's van dit vak in de periode van Interbellum en Tweede Wereldoorlog. Haar keuze voor Dirk Jan van der Ven, Jan de Vries, Nico de Haas en Piet Meertens is weloverwogen. Naast de twee academici De Vries en Meertens komen Van der Ven en De Haas als vertegenwoordigers van de niet-academisch gevormde amateurs aan bod, omdat de volkskunde vooral in het begin sterk steunde op enthousiaste amateurs. Omdat Henkes wilde dat haar figuren zowel voor als in de oorlog actief waren geweest, moest helaas een baanbrekend academicus als Jos Schrijnen buiten de boot vallen, al komen wij hem dan wel regelmatig tegen als mede- of tegenspeler van de hoofdpersonen. Dat is jammer, omdat wij nu geconfronteerd worden met vier volkskundigen, die allemaal, de een meer, de ander minder, met de Duitse bezetter gecollaboreerd hebben. Schrijnen nam voor de oorlog principieel stelling tegen het nationaal-socialisme ook in wetenschappelijk opzicht, maar hij stierf in 1938. Op boeiende wijze laat Henkes zien, dat de vier levens op verschillende momenten in elkaar grepen, op elkaar botsten of juist in langdurige samenwerking verbonden waren. Vier mannen, maar Barbara Henkes zou Barbara Henkes niet zijn, als zij niet achter of naast haar vier mannen ook vier vrouwen laat optreden, die vaak een belangrijk aandeel hadden aan het volkskundig werk van hun partners of werkgevers. Juist omdat de volkskunde na de oorlog een tijdlang in een kwade reuk heeft gestaan, omdat het vak sterk door de bezetter was bevorderd, heeft Henkes naast de drie uitgesproken nationaal-socialisten Meertens als anti-nazi opgevoerd, om daarmee aan te tonen, dat het vak op zich zelf niet 'fout' was. De Vries en De Haas waren actief in SS-kringen, Van der Ven werkte in NSB-verband. Na de oorlog slaagden Van der Ven en zijn vrouw er in van rechtsvervolging ontslagen te worden, waarbij zij hun pro-Duitse werkzaamheden als 'vaderlandslievend' en 'bovengrondse illegaliteit' meenden te kunnen voorstellen. Henkes stelt, dat hun gedrag niet uitsluitend uit naïviteit of opportunisme verklaard zou kunnen worden, maar uiteindelijk komt haar verklaring daar toch wel op neer. Het is jammer, dat zij besloten heeft geen aandacht meer te besteden aan het na-oorlogse werk van Van der Ven, De